

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“АНТРОПОЛОГІЯ”
(для бакалаврів, спеціалістів)

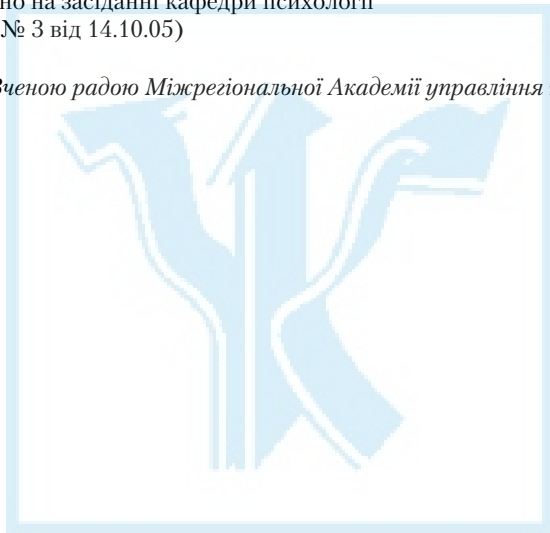
МАУП

Київ 2006

Підготовлено професором кафедри медичної психології
та психокорекції *С. П. Сегедаю*

Затверджено на засіданні кафедри психології
(протокол № 3 від 14.10.05)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сегада С. П. Навчальна програма дисципліни “Антропологія” (для бакалаврів, спеціалістів). — К.: МАУП, 2006. — 24 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, навчально-тематичний план, програмний матеріал до вивчення дисципліни “Антропологія”, теми контрольних робіт, питання для самоконтролю, а також список рекомендованої літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП),
2006

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Мета курсу “Антропология” — ознайомити студентів з основами антропологічних знань — науки про мінливість фізичного типу людини у часі і просторі, яка складається із трьох великих розділів, а саме: антропогенезу, мета якого висвітлення процесу походження людини; морфології та фізіології людини, що вивчають міжгрупову мінливість морфо-фізіологічних ознак серед населення земної кулі; расогенезу та етнічної антропології, завданням яких є реконструкція процесу расоутворення, етногенезу та етнічної історії давніх і сучасних народів.

Пропонований курс розрахований на 81 годину, 30 з котрих відводиться на лекції, 24 — на семінари і 27 — на самостійну роботу, в процесі якої студенти мають опрацювати додатковий матеріал з питань, які виносяться на залік, і підготувати реферат.

Програмою дисципліни передбачено вивчення 18 тем, *завданнями* яких є визначення предмета антропології, висвітлення історії антропологічних знань, ознайомлення з методикою антропологічних досліджень, розгляд питань походження людини, з’ясування мінливості морфологічних ознак серед населення земної кулі, висвітлення основних принципів расових класифікацій людства і антропологічної структури народів світу, аналіз причин расових відмінностей людства і критика расистських теорій.

Самостійна робота студентів з дисципліни “Антропология” передбачає роботу над підручниками, опрацювання лекційного матеріалу, ознайомлення з фаховою літературою, підготовку рефератів, участь у науково-дослідній роботі, виступи на наукових конференціях. Самостійна робота спрямована на засвоєння матеріалу, передбаченого програмою курсу. Вона може виконуватись в бібліотеках, навчальних кабінетах, комп’ютерних класах, вдома.

Ступінь оволодіння знаннями студентами встановлюється у процесі поточного та підсумкового контролю. *Поточний контроль* здійснюється шляхом фронтального опитування на початку лекції (до 10 хв.) і перевірки домашніх завдань на семінарах, а також під час індивідуальної співбесіди і за підсумками перевірки письмових контрольних робіт. Протягом семестру студенти повинні підготувати реферат і періодично звітувати перед викладачем про самостійне опрацювання окремих питань курсу. Всі види самостійної роботи студенти повинні подати у визначений термін. Після перевірки індивіду-

ального завдання студент зобов'язаний виправити допущені помилки, інакше він не допускається до виконання наступного завдання.

Підсумковий контроль знань здійснюється під час заліку, який проводиться в усній або письмовій формі.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
вивчення дисципліни
“АНТРОПОЛОГІЯ”

№ пор.	Назва теми
1	Загальні уявлення про антропологію
2	Зародження антропологічних знань у добу античності та середньовіччя
3	Формування антропології як окремої наукової дисципліни
4	Розвиток антропології в Україні
5	Методика палеоантропологічних досліджень
6	Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень
7	Місце людини в природі. Еволюційні попередники людей
8	Архантропи (найдавніші люди)
9	Палеоантропи (давні люди)
10	Неоантроп (людина сучасного фізичного типу)
11	Вузлові проблеми процесу антропосоціогенезу у світлі сучасних наукових даних
12	Варіації антропологічних ознак серед населення земної кулі. Основні принципи расових класифікацій людства
13	Антропологічна структура народів Європи і Африки
14	Антропологічна структура народів Азії
15	Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії
16	Походження рас
17	Критика расистських теорій
18	Антропологічний склад українського народу

ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ
до вивчення дисципліни
“АНТРОПОЛОГІЯ”

Тема 1. Загальні уявлення про антропологію

Походження терміна “антропологія”. Зміст та основні завдання антропології як науки про мінливість фізичного типу людини у часі і просторі. Основні розділи антропологічних знань: антропогенез, або походження людини; морфологія та фізіологія людини; расогенез та етнічна антропологія.

Місце антропології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими природничими й гуманітарними дисциплінами, а саме: біологією, геологією, психологією, історією первісного суспільства, археологією, етнологією, демографією тощо.

Загальні уявлення про основні напрями і методи антропологічних досліджень. Основні поняття та категорії антропологічної науки.

Роль антропології у вивченні питань походження людини, умов життєдіяльності первісних колективів і формування людського суспільства.

Використання антропологічних даних як джерела історичної інформації у висвітленні етногенетичної проблематики.

Література [11; 24–26; 28; 32]

Тема 2. Зародження антропологічних знань у добу античності та середньовіччя

Перші спроби визначити місце людини в природі і висвітлити питання її походження. Праці Анаксимандра, Демокріта, Емпедокла та інших давньогрецьких мислителів. Аристотель про визначальні риси людини, завдяки яким вона займає панівне становище у природі, а саме: прямоходіння, здатність мислити, членороздільне мовлення. Філософська поема римського поета і філософа Лукреція Кара “Про природу речей”. Геродотова “Історія” і праця Гіппократа “Про повітря, води й місцини” як джерела інформації з антропології, давньої історії та етнології Східної Європи, Кавказу, Передньої Азії.

Вивчення людини в добу середньовіччя. Праці Аль-Масуді, М. Сервета, А. Везалія. Великі географічні відкриття і розширення уявлень європейців про населення віддалених куточків земної кулі. Ф. Берньє як автор першої в світі антропологічної класифікації людства.

Поглиблення знань європейців про людиноподібних мавп. Праця учасника першої кругосвітньої подорожі Пігафетті “Опис землі Конго”. Англійський учений Е. Тайзон про анатомічну будову шимпанзе. Зародження думок про спорідненість людини з тваринним світом.

Література [8; 24–26; 28; 34]

Тема 3. Формування антропології як окремої наукової дисципліни

Натуралісти й філософи XVIII – початку XIX ст. про місце людини в природі. Шведський анатом К. Лінней про місце людини в природі і расовий поділ людства у праці “Система природи”. Теорія антропогенезу французького натураліста Ж.-Б. Ламарка. Расознавчі студії XVIII – першої половини XIX ст. Расові класифікації людства у праці французького вченого Ж.-Л.-Л. Бюфона “Природнича історія” і “Книзі про природжені відмінності людського роду” німецького дослідника Й. Blumenбаха.

Накопичення відомостей про фізичні риси народів Російської імперії. Велика Сибірська експедиція 1733–1743 рр. Книга С. Крашеніннікова “Опис землі Камчатки”.

Боротьба між моногеністами та полігеністами. Класифікація людства, запропонована шведським анатомом А. Ретціусом.

Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічних знань. Праці Т. Гекслі та Е. Геккеля в царині антропогенезу. Відкриття кісткових решток неандертальців і пітекантропів і дискусії навколо цих знахідок. Виникнення антропологічних товариств та їх роль в історії антропології. Антропологічна діяльність А. П. Богданова, М. М. Миклухо-Маклая, Д. М. Анучина та ін.

Удосконалення антропометричної та антропоскопічної методики на початку XX ст. Праці англійського вченого К. Пірсона, німецького анатома Р. Мартіна, російського вченого В. Бунака та ін.

Основні напрями сучасних досліджень в царині антропогенезу, морфології й фізіології людини, расознавства й етнічної антропології.

Література [8; 11; 20; 24–26; 28; 34]

Тема 4. Розвиток антропології в Україні

Розвиток антропології в Україні. М. Максимович про місце людини в природі. Антропологічні спостереження Де ла Фліза. П. Чубинський про антропологічний склад українського народу. Ф. Вовк – засновник української антропології.

Кабінет антропології ім. Ф. Вовка Всеукраїнської Академії Наук. Антропологічні дослідження А. Носова. Основні напрями діяльності антропологічних осередків Києва, Харкова, Львова та інших міст України у 20–30-х роках. XX ст. Праці С. Руденка, І. Раковського, Р. Єндика, Л. Ніколаєва.

Розвиток вітчизняної антропології у другій половині XX ст. Основні підсумки досліджень Української антропологічної експедиції 1956–1963 рр. під керівництвом В. Дяченка. Праці Є. І. Данілової та Р. О. Старовойтової в царині гематології. Антрополого-одонтологічні та дерматогліфічні дослідження в Україні.

Антропологічні дослідження давнього та середньовічного населення України у другій половині XX ст. Праці Г. Ф. Дебеца, Т. С. Кондукторової, Т. С. Алексєєвої, Г. П. Зіневич, С. І. Круц, І. Д. Потехіної та ін.

Сучасний стан вітчизняної антропології. Антропологічні осередки в академічних інституціях і вищих навчальних закладах України.

Література [9; 13; 25; 26; 35]

Тема 5. Методика палеоантропологічних досліджень

Основні напрями палеоантропологічних досліджень. Антропологічний інструментарій: ковзний, товстотний, координатний циркулі; мандибулометр — прилад для фіксації розмірів і кутів нижньої щелепи; остеометрична дошка тощо. Методика збирання палеоантропологічних матеріалів під час археологічних розкопок. Кісткові рештки людей як джерело історичної інформації.

Визначення біологічного віку дитини і дорослої людини на підставі кісткових решток. Строки прорізування і ступінь стертості зубів. Строки облітерації черепа і окостеніння посткраніального скелета. Статеві відмінності в будові таза. Статеві відмінності в морфології довгих трубчатих кісток.

Загальні уявлення про морфологію людського черепа. Краніометричні точки. Програма краніологічних досліджень. Основні діаметри, індекси й описові ознаки черепа. Лицеві кути. Міжгрупова мінливість краніологічних ознак. Штучна деформація черепа. Реконструкція обличчя людини за черепом.

Загальні уявлення про морфологію посткраніального скелета. Остеометричні точки. Вимірні та описові ознаки посткраніального скелета. Визначення зросту і пропорцій тіла людини за розмірами довгих трубчатих кісток. Міжгрупова мінливість остеологічних ознак.

Література [4; 10; 11; 24–26; 36; 37]

Тема 6. Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень

Антропологічні дослідження сучасних людей: програма і методи. Загальні уявлення про описові, чи якісні, і кількісні, чи вимірювальні, ознаки.

Соматометрія та соматоскопія. Методи визначення ознак волосяного покриву та кольору очей і волосся. Вимірювальні ознаки голови й обличчя. Виміри тіла людини. Пропорції й фізичний розвиток людини. Міжгрупова мінливість соматологічних ознак.

Загальні уявлення про морфологію зубів. Описові ознаки: форма лінгвальної поверхні різців, будова верхніх і нижніх молярів, одонтогліфічні ознаки тощо. Розміри зубів. Міжгрупова мінливість одонтологічних ознак.

Загальні уявлення про папілярні лінії долоні та пальців людини. Основні типи візерунків пальців: дуги А, петлі L, завитки W. Основні лінії долоні: А, В, С, D. Візерунки та трирадіуси долоні (узори на гіпотенарі, додаткові міжпальцеві трирадіуси, осьові трирадіуси тощо). Міжгрупова мінливість дерматогліфічних ознак.

Явище аглютиції. Групи крові, системи АВО і MN. Резус-фактор, Дієго-фактор, гемоглобін, гаптоглобіни тощо. Міжгрупова мінливість гематологічних ознак.

Література [12; 17; 22; 24–26; 28; 31; 34; 36]

Тема 7. Місце людини в природі. Еволюційні попередники людей

Місце людини — представника виду *Homo sapiens* (“людини розумної”) — в зоологічній систематиці. Людина як суспільна істота, наділена свідомістю, яка характеризується вертикальним положенням тіла, ходінням на двох ногах, високорозвинутою рукою, великим головним мозком і здатністю виготовляти знаряддя праці.

Спільні риси людини та людиноподібних (антропоморфних) мавп (шимпанзе, горил, орангутангів і гібонів). Сучасна наука про час відокремлення антропоморфних мавп від спільного з людьми еволюційного стовбура.

Найдавніші еволюційні витоки людини. Дріопітеки, проконсули, рамапітеки. Гіпотетичний прашур гомінідів — людей та вищих мавп, які перейшли до прямоходіння.

Австралопітеки — прямоходячі мавпи — безпосередні попередники людей. Фізичні риси грацильних і масивних австралопітеків, їх роль у процесі антропогенезу.

Сучасна наука про прабатьківщину людства. Морфологічні особливості *Homo habilis* (“людини вмілої”) та її місце в еволюційній історії людства. Час і місце появи “людини вмілої”. Проблема грані між людиною та твариною.

Олдувайська, або олдованська, археологічна культура. Знаряддя праці олдувайського типу. Структура колективів *Homo habilis*. Статевіковий розподіл праці.

Література [1; 7; 10; 19; 20; 25; 26; 34]

Тема 8. Архантропи (найдавніші люди)

Вплив природних умов на процес антропогенезу. Льодовикові епохи: гюнц, міндель, рісс, вюрм. Час появи на земній кулі перших “справжніх” людей.

Загальна характеристика архантропів як представників біологічного виду *Homo erectus* (“людини прямоходячої”). Морфологічні особливості олдувайських пітекантропів та атлантропів Африки; пітекантропів о. Ява (Індонезія), синантропів Китаю, архантропів Європи (місцезнаходження Гайдельберг, Більцингсleben в Німеччині, Араго у Франції, Петралона в Греції, Вертешселлеш в Угорщині тощо). Шляхи і напрямки первісного заселення території України. Стоянка поблизу с. Королево (Закарпаття).

Трудова діяльність архантропів. Ашельська археологічна культура. Кам'яне рубило як універсальне знаряддя ашельської доби. Роль загінного полювання на великих тварин і збиральництва в життєдіяльності архантропів. Поява тимчасових поселень і найдавніші в світі житлові конструкції в Каламбо (Замбія), Латамне (Сирія), Терра-Аматі (Франція) тощо. Використання вогню найдавнішими людьми під час полювання (Амброн, Іспанія), для обігріву печер, пристосованих для житла (Чжоукоудянь, Китай), штучних житлових конструкцій (Терра-Амата) та приготування їжі.

Ранній етап становлення людського суспільства. Чисельність колективів архантропів. Прагромада. Сімейно-шлюбні на ранніх етапах існування прагромади.

Література [1; 7; 14; 18–20; 25; 26; 30; 34]

Тема 9. Палеоантропи (давні люди)

Час появи на земній кулі давніх людей — палеоантропів, або неандертальців. Місцезнаходження стоянок давніх людей на теренах Африки, Європи, Середньої, Центральної та Східної Азії.

Ранні (пресапієнси, чи пренеандертальці) та пізні, або “класичні”, неандертальці Європи. Вплив кліматичних умов прильодовикової зони на формування фізичного типу пізніх європейських палеоантропів.

Морфологічні особливості “класичного” неандертальця з Ла-Шапель-о-Сен (Франція). Палеоантропи Передньої Азії (Схул, Кафзех), Ірану (Шанідар), Центральної Азії (Тешик-Таш), Африки (Брокен-Гілл), України (Киїк-Коба, Заскальне) тощо.

Мустьєрська археологічна культура. Знаряддя праці мустьєрської доби. Вдосконалення “крем’яної індустрії”, виробу із кістки та дерева, поява знарядь, виготовлених із кількох матеріалів.

Полювання на великого та середнього звіра (мамонтів, носорогів, бізонів, ведмедів, північних оленів тощо) як основа життєдіяльності палеоантропів, які жили в умовах помірного та прохолодного клімату. Спорудження штучних жител. Особливості конструкції житла із кісток мамонта неподалік с. Молодова (Україна). Штучне житло неандертальців в печері Лазарет (Франція).

Прагромада як форма суспільної організації палеоантропів. Соціальна згуртованість первісних колективів і турбота про одноплемінників. Поява перших поховань. Зачатки найдавніших релігійних уявлень і первісних форм релігії. Культ печерного ведмедя. Зародження первісного мистецтва

Сучасна наука про роль і місце палеоантропів у процесі антропогенезу.

Література [1; 7; 14; 18–20; 25; 26; 29; 32]

Тема 10. Неоантроп (людина сучасного фізичного типу)

Сучасна наука про час і місце виникнення неоантропа — людини сучасного фізичного типу. Моноцентризм і поліцентризм. Гіпотези Ф. Вайденрейха, К. Куна, А. Томи, Я. Рогінського, В. Алексеєва, П. Ендрюса, Г. Брейєра, Л. Шотта, Г. Стрінгера щодо основних осередків, часу і особливостей формування *Homo sapiens*.

Визначальні риси фізичного типу кроманьйонців (високий зріст, прямий лоб, відсутність надбрівного валика, наявність чітко окресленого підборідного виступу тощо) та інших верхньопалеолітичних — грімалдійської та брянської — рас Європи. Місцезнаходження і особливості фізичного типу верхньопалеолітичних людей в Азії та Африці. Сучасна наука про залюднення Америки, Австралії та Океанії.

Спосіб життя, господарська діяльність і технологічні навички людей доби верхнього палеоліту. Особливості загінного полювання і використання штучних пасток — ловильних ям. Використання кременю, кістки та дерева для виготовлення знарядь праці. Поширення комбінованих знарядь, виготовлених із різних матеріалів, та перших механізмів — списометалок. Обробка шкір і виготовлення одягу. Конструкція жител із кісток мамонта. Поселення мисливців на мамонта на теренах України.

Громада як форма соціальної організації людей верхньопалеолітичної доби. Сімейно-шлюбні стосунки. Кооперація праці, розподіл продуктів життєзабезпечення, форми власності. Соціалізація дітей і підлітків. Ініціації. Структура, організація влади й управління. Чисельний і якісний склад ранньопервісної общини.

Розквіт первісного мистецтва: печерного живопису, скульптури, гравіювання. Культове призначення зображень тварин (мамонтів, бізонів, гірських козлів тощо) на стінах печерних галерей Західної Європи. Скульптурні зображення верхньопалеолітичних “венер” як відображення культу жінок у добу верхнього палеоліту.

Зародження первісних форм релігії: анімізму (віри в існування душі), фетишизму (наділення предмета надприродною силою), тотемізму (віри у магічний зв'язок і кривну спорідненість роду з якоюсь формою тварин). Магічні обряди верхньопалеолітичних людей.

Література [1; 7; 18–20; 25–27; 32; 34]

Тема 11. Вузлові проблеми процесу антропосоціогенезу у світлі сучасних наукових даних

Сучасна наука про праатьківщину людства — основний осередок процесу антропогенезу. Основні аргументи на користь африканської гіпотези: сприятливий комплекс природних умов для “олюднення” мавп, що склався в Східній Африці наприкінці третинного геологічного періоду; знаходження кісткових решток австралопітекових і “габілісів” у цьому регіоні земної кулі; поширення у Східній Африці сучасних людиноподібних мавп — шимпанзе та горил. Південноазійська та сибірська гіпотези місцезнаходження праатьківщини людства.

Розвиток мозку первісних людей, виникнення мовлення та мислення. Неухильне збільшення обсягу мозку і розширення “суто людських” зон по лінії “пітекантроп → синантроп → палеоантроп”.

Поліпшення структури голосових органів як однієї з передумов виникнення мовлення. Зв'язок між мисленням і мовленням, поняттям (абстрактним образом предмета та дії) й словом. Основні етапи формування мовлення людей.

Чинники процесу гомінізації і роль “культурної адаптації” у процесі антропогенезу. Роль природних умов, трудової діяльності, природного відбору та мутацій.

Удосконалення фізичного типу та соціальної організації первісних людей у добу нижнього палеоліту. Завершення процесу формування біологічного виду *Homo sapiens* на межі нижнього та верхнього палеоліту 40–35 тис. років тому. Припинення дії природного відбору.

Література [1; 7; 25–27; 32; 34]

Тема 12. Варіації антропологічних ознак серед населення земної кулі. Основні принципи расових класифікацій людства

Мінливість морфологічних ознак серед населення земної кулі. Форма і ступінь жорсткості волосся на голові людини; розвиток третинного волоссяного покриву; колір волосся; розміри й форма голови; будова обличчя (вертикальне та горизонтальне профілювання, форма носа, ступінь виступання носових кісток, будова м'яких тканин очної ділянки, будова губ тощо).

Зріст, пропорції, вага та фізичний розвиток народів світу.

Варіації провідних одонтологічних (лопатоподібність верхніх медіальних різців, горбик Карабеллі, будова нижніх молярів тощо), дерматогліфічних (дельтовий індекс, індекс Каммінса тощо) і гематологічних (групи крові системи АВО та ін.) ознак серед населення земної кулі.

Основні принципи расових класифікацій людства. Поняття “велика раса”, “мала раса”, “перехідна раса”, “антропологічний тип”. Антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського і М. Левіна.

Коротка морфологічна характеристика основних расових груп людства: великої європеоїдної (євразійської); великої негроїдної (екваторіальної, або австрало-негроїдної); монголоїдної (азійсько-американської).

Співвідношення расових, етнічних і лінгвістичних класифікацій. Єдність ареалу як спільна ознака понять “раса”, “етнос”, “популяція” на ранніх етапах розвитку людства. Відсутність внутрішнього при-

чинного зв'язку між фізичним типом, етнічною належністю та мовою сучасних людей.

Література [2; 3; 5; 21; 22; 25; 26; 32; 33]

Тема 13. Антропологічна структура народів Європи і Африки

Антропологічні класифікації населення Європи кінця XIX — початку XX ст. Схеми І. Ріплея (тевтонська, альпійська та середземноморська раси) і Й. Денікера (північна, східна, іберійсько-острівна, західна, середземноморська, адриатична, або динарська, раси).

Сучасні антропологічні класифікації народів Європи. Північна та південна гілки європеїдів. Морфологічні особливості носіїв північних (атлантико-балтійська та біломоро-балтійська малі раси), південних (індо-середземноморська та балкано-кавказька малі раси) та перехідних (середньоєвропейська мала раса) рис великої європеїдної раси. Особливості палеоевропейського та лопарського реліктових антропологічних комплексів.

Корінна людність Африки за даними антропології. Поширення рис індо-середземноморської раси на півночі континенту серед арабської та берберської людності. Фізичний тип негроїдних народів середньої та південної смуги Африки — представників негрської, негрільської та бушменської малих рас. Загальна характеристика людності перехідної ефіопської раси на північному сході континенту. Особливості фізичного типу мальгашів Мадагаскару.

Література [2; 3; 21; 22; 24–26; 32–34]

Тема 14. Антропологічна структура народів Азії

Загальна характеристика населення Азії як ареалу монголоїдних, європеїдних та австралоїдних антропологічних типів. Чисельне переважаєння монголоїдів.

Дві гілки “класичних” монголоїдів: тихоокеанська, яка включає далекосхідну та південноазійську малі раси, й північна, що охоплює північноазійську й арктичну малі раси монголоїдів.

Антропологічні особливості населення Китаю та Кореї як представників далекосхідної малої раси. Поява австралоїдних рис в ареалі поширення південноазійської малої раси (Індокитай).

Фізичний тип корінної людності Сибіру, Монголії, Північного Китаю — представників північноазійської малої раси. Морфологічні особливості етнічних груп Чукотського півострова — ареалу арктичної раси.

Різновиди європеїдних індо-середземноморської (народи Близького Сходу й Ірану, окремі етнічні групи Закавказзя, Середньої Азії, Пакистану, Афганістану тощо) та балкано-кавказької (деякі етнічні групи Закавказзя та Передньої Азії) європеїдних малих рас.

Південносибірська, уральська, південноіндійська (дравідська) й курильська малі перехідні раси.

Ведоїдна раса на території Південної Азії як грацильний варіант австралоїдів. Представники меланезійської раси на території Південно-Східної Азії.

Література [2; 3; 21; 22; 24–26; 32–34]

Тема 15. Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії

Переважає на теренах Американського континенту нащадків європейських колоністів як представників великої європеїдної раси. Афроамериканці.

Корінне населення Америки у світлі даних антропології. Класифікація Й. Денікера (північноамериканська, середньоамериканська, патагонська та південноамериканська малі раси). Сучасні уявлення про антропологічні особливості індіанців Північної та Південної Америки.

Загальна характеристика американської малої раси.

Поширення рис арктичної раси на півночі континенту серед ескімосів — корінної людності цього регіону.

Антропологічна характеристика населення Австралії та Океанії. Переважає серед сучасної людності Австралії носіїв європеїдних рис. Аборигени Австралії як представники однієї з найдавніших рас людства — австралійської.

Різновиди малої меланезійської раси на острові Нова Гвінея та дрібних островах Меланезії. Особливості папуаського антропологічного типу.

Своєрідність фізичних рис перехідної полінезійської раси, поширеної на Новій Гвінеї, островах Полінезії та Мікронезії.

Література [2; 3; 21; 22; 24–26; 32–34]

Тема 16. Походження рас

Сучасна наука про виникнення антропологічних (расових) відмінностей. Гіпотеза про існування в минулому двох вихідних расових комплексів — західного, або євро-африканського, та східного,

або азійсько-океанійського (О. Зубов, М. Чебоксаров). Гіпотези моноцентризму та поліцентризму. Сучасна наука про час виникнення расових відмінностей серед людності земної кулі.

Чинники процесу расоутворення. Вплив зовнішнього середовища на формування великих рас. Адаптивний характер негроїдних (темний колір шкіри, густе кучеряве волосся, широкий ніс, вузька, довга й висока голова тощо), європеїдних (світлий колір шкіри, вузький ніс, що виразно випинається з площини обличчя тощо) та монголоїдних (плескатість обличчя, слабке випинання носа тощо) ознак. Вплив екологічних чинників на формування антропологічних особливостей (низький зріст, загальна грацильність) пігмеїв Африки і пропорцій тіла народів Крайньої Півночі (брахіоморфний тип) і Східної Африки (доліхоморфний тип).

Роль географічної ізоляції у процесі формування расових відмінностей. Генетико-автоматичні процеси, або “генний дрейф”. Змішування як важливий чинник расотворчих процесів.

Зміни расових ознак та їхніх комплексів у процесі соціально-економічного розвитку людства. Процеси грацилізації та брахікефалізації. Епохальна динаміка довжини тіла (зросту).

Література [2; 5; 25; 26; 28; 34]

Тема 17. Критика расистських теорій

Расизм як сукупність антинаукових концепцій про фізичну та психічну нерівноцінність різних груп людства. Зародження расистських уявлень в античний час і добу середньовіччя. Елементи расизму у працях Аристотеля і Бань Гу.

Расизм і работоргівля. Расистська суть книги Н. Ноттона і Д. Глідона “Типи людства”.

“Трактат про нерівність людських рас” А. Гобіно. Соціал-дарвінізм як різновид расистської ідеології. “Нордична” теорія та її послідовники (М. Чемберлен, Г. Гюнтер та ін.). Хибні уявлення про переваги “арійської” раси. Расизм і ксенофобія як офіційна ідеологія фашизму. Практичні наслідки втілення ідеології німецьких фашистів. Сутність психорасизму.

Наукові докази неспроможності уявлень про біологічну нерівноцінність людських рас. Однаковий рівень біологічного розвитку всіх представників виду *Homo sapiens* (наявність високорозвинутого мозку зі значною кількістю борозен і звивин; кисті з протиставленим

великим пальцем; стопи із поздовжнім зводом, який забезпечує прямоходіння тощо).

Раса, психіка, культура. Відсутність доказів психічної нерівноцінності рас людства. Культурні відмінності як результат історичного розвитку народів світу.

Література [2; 5; 6; 23; 25; 26; 28; 34]

Тема 18. Антропологічний склад українського народу

Основні віхи антропологічного вивчення українського народу. Сутність антропологічної концепції Ф. Вовка (відносна антропологічна однорідність та приналежність українців до адриатичної, або динарської, раси). Наслідки Української антропологічної експедиції 1956–1963 рр. Гематологічні, одонтологічні та дерматогліфічні дослідження українців.

Антропологічний склад сучасного населення України за підсумками комплексного аналізу із залученням даних антропометрії, одонтології, дерматогліфіки та гематології. Антропологічні зони на території історичних українських земель: північна, центральна, західна та південна.

Ступінь антропологічної однорідності і місце українців у системі антропологічних типів Європи. Основні напрями етногенетичних зв'язків українського народу у світлі даних антропології.

Українці як автохтони Півдня Східної Європи. Роль іранського, балтського, тюркського, фракійського та фінського компонентів у формуванні фізичних рис сучасної української людності.

Література [13; 16; 25; 26; 35]

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Основні етапи формування антропологічних знань.
2. Антропологічні дані як джерело історичної інформації.
3. Свідчення античних авторів про етнічний та антропологічний склад давнього населення України.
4. Накопичення антропологічних знань у добу пізнього середньовіччя.
5. Антропологічні дослідження Павла Чубинського.
6. Антропологічна спадщина Федора Вовка й сучасна наука.
7. Методичні основи антропологічних досліджень.

8. Основні напрями палеоантропологічних досліджень.
9. Теоретичні підвалини антропологічної реконструкції.
10. “Документальні антропологічні портрети” давньої людності України.
11. Сучасна наука про прабатьківщину людства.
12. “Гомо хабіліс” — людина чи тварина?
13. Архантропи — найдавніші люди.
14. Палеоантропи — давні люди.
15. Давні люди на теренах України (фізичний тип і спосіб життєдіяльності).
16. Сучасна наука про час і місце появи неоантропів.
17. Антропологічна характеристика європейських неоантропів.
18. Зародження найдавніших релігійних уявлень.
19. Виникнення мистецтва.
20. Соціальні аспекти антропогенезу.
21. Чинники процесу антропогенезу.
22. Розвиток мовлення і мислення у світлі даних антропології.
23. Групи крові системи АВО населення Європи.
24. Варіації дельтового індексу і лопатоподібних форм верхніх різців серед народів світу.
25. Як, де і коли виникли людські раси?
26. Антропологічна класифікація народів Європи.
27. Аборигени Австралії за даними антропології.
28. Антропологічна характеристика папуасів Нової Гвінеї.
29. Проблема первісного заселення Америки у світлі даних антропології.
30. Роль географічного середовища у процесі расоутворення.
31. Роль ізоляції та змішування у процесі расоутворення.
32. Чинники расотворчих процесів.
33. Основні напрями сучасних расотворчих процесів.
34. Критика расистських теорій.
35. Раса, психіка, культура.
36. Первісне заселення теренів України: антропологічний аспект.
37. Антропологічний склад українського народу.
38. Феногеографічні області України.
39. Генетичні витоки українців у світлі даних антропології.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що означає термін “антропология”? Які розділи входять у систему антропологічних знань?
2. Як можна окреслити коло питань історичного характеру, для висвітлення яких широко залучають дані антропологии?
3. Як античні вчені уявляли собі походження людини? Завдяки яким рисам людина, за Аристотелем, посідає панівне місце в природі?
4. Хто з учених Стародавньої Греції навів свідчення про давні племена та народи, які жили на сучасній території України?
5. Хто і коли запропонував першу в світі расову класифікацію людства?
6. Який поділ роду Homo запропонував Карл Лінней?
7. У чому суть Ламарківської теорії антропогенезу?
8. Значення антропологічних товариств у формуванні антропологии як окремої наукової дисципліни.
9. Як удосконалювалися методи антропологічних знань наприкінці минулого — на початку нинішнього століття?
10. Що Ви знаєте про антропологічну спадщину Федора Вовка?
11. В яких напрямках антропологии працювали українські вчені у повоєнні роки?
12. Якими є основні напрями палеоантропологічних досліджень?
13. Як потрібно збирати, реставрувати та транспортувати кісткові рештки людей із стародавніх поховань?
14. Як можна визначити стать та вік людини за її кістковими рештками?
15. Що вивчає краніология, остеология, соматология, одонтология, дерматогліфіка та гематология?
16. Визначальні риси людини, завдяки яким вона займає найвищий щабель історико-еволюційного розвитку органічного світу.
17. Охарактеризуйте фізичний тип безпосередніх предків людей — австралопітеків. Що Ви знаєте про їхній спосіб життя?
18. “Томо хабіліс” — це людина чи тварина?
19. Прабатьківщина людства.
20. В яких місцях земної кулі виявлено кісткові рештки архантропів?
21. Коли люди вперше почали використовувати вогонь?

22. Що складало основу життєдіяльності європейських неандертальців?
23. Коли з'явилися перші поховання?
24. Коли виникли люди сучасного фізичного типу?
25. Коли, як і ким вперше заселялися території Америки та Австралії?
26. Які риси фізичного типу були притаманні кроманьйонцям Західної Європи?
27. Як варіюють серед населення земної кулі основні морфологічні ознаки?
28. Чи існують закономірності географічного розподілу гематологічних, одонтологічних і дерматогліфічних ознак?
29. Що таке раса? Основні принципи расових класифікацій.
30. Які малі раси поширені в Євразії, Африці, Австралії і на Американському континенті?
31. В який історичний період в загальних рисах сформувалися великі раси? Чи змінювалися расові ознаки у процесі соціально-економічного розвитку людства?
32. Чи виділяються в антропологічному складі українського народу окремі варіанти? В яких регіонах України простежується вплив балтського, іранського чи тюркського морфологічних компонентів?
33. Предмет і основні розділи антропології.
34. Антропологічні дані як джерело історичної інформації.
35. Зародження антропологічних знань у добу античності та середньовіччя.
36. Геродотові "Історії" як джерело антропологічних знань.
37. Перші антропологічні класифікації людства.
38. Натуралісти й філософи XVIII – початку XIX ст. про місце людини у природі.
39. Расознавчі студії XVIII – першої половини XIX ст.
40. Моногенізм і полігенізм.
41. Дарвінізм та його вплив на розвиток антропологічної науки.
42. Виникнення антропологічних товариств та їх роль в історії науки про людину.
43. Знахідки кісткових решток стародавніх людей у другій половині XIX – першій половині XX ст.
44. Основні напрями розвитку сучасної антропології.
45. Палеоантропологічні відкриття у другій половині XX ст.

46. Федір Вовк — засновник вітчизняної антропології.
47. Розвиток антропології в Україні впродовж ХХ ст.
48. Загальні уявлення про методи антропологічних досліджень.
49. Методика палеоантропологічних досліджень.
50. Методика збирання, система обліку і архівації палеоантропологічних матеріалів під час археологічних розкопок.
51. Основні принципи створення “документальних антропологічних портретів”.
52. Визначення статі та віку на підставі антропологічних даних.
53. Соматометрія та соматоскопія.
54. Методика одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень.
55. Місце людини у природі;
56. Найдавніші еволюційні витоки людини.
57. Австралопітеки — безпосередні попередники людей.
58. Морфологічні особливості “людини вмілої” та її роль в еволюційній історії людства.
59. Проблема межі між людиною та твариною.
60. Фізичний тип і спосіб життя найдавніших людей — архантропів.
61. Фізичний тип і спосіб життя давніх людей — палеоантропів.
62. Час і місце виникнення людини сучасного фізичного типу.
63. Фізичний тип і спосіб життя кроманьйонців Західної Європи.
64. Людність доби верхнього палеоліту на теренах Східної Європи.
65. Сучасна наука про прабатьківщину людства.
66. Розвиток мозку предків сучасних людей, виникнення мовлення та мислення.
67. Рушійні сили антропогенезу.
68. Основні принципи антропологічних класифікацій.
69. Великі раси, малі раси, антропологічні типи.
70. Співвідношення расових, етнічних і лінгвістичних класифікацій народів земної кулі.
71. Варіації соматологічних ознак серед сучасного населення земної кулі.
72. Варіації зросту та пропорцій тіла серед населення земної кулі.
73. Мінливість одонтологічних і дерматогліфічних ознак серед населення земної кулі.
74. Антропологічний склад населення Європи.
75. Антропологічний склад населення Африки.
76. Антропологічний склад населення Азії.

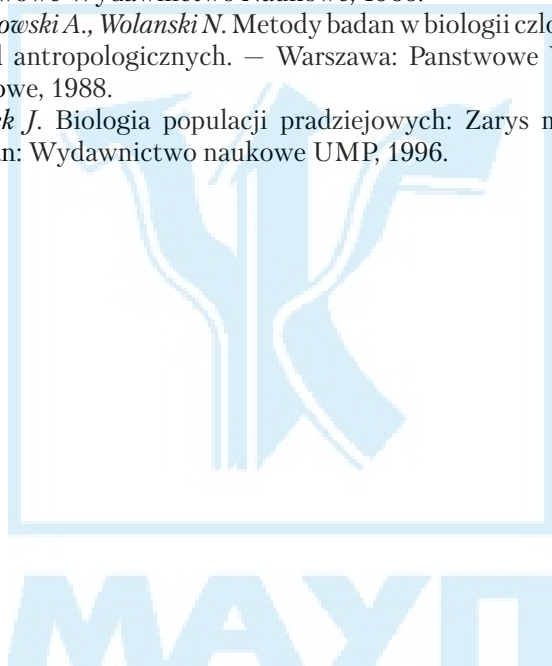
77. Антропологічний склад населення Америки.
78. Антропологічний склад населення Австралії та Океанії.
79. Сучасна наука про причини виникнення расових відмінностей народів світу.
80. Вплив зовнішнього середовища на формування расових (антропологічних) ознак.
81. Географічна ізоляція та змішування як чинники расогенезу.
82. Первинні і вторинні центри расоутворення у Старому Світі.
83. Зміни расових ознак у ході соціально-економічного розвитку людства.
84. Зародження расистських поглядів. Расизм і работоргівля.
85. Расистські концепції другої половини XIX – XX ст.
86. Наукова неспроможність уявлень про біологічну нерівноцінність рас.
87. Раси, психіка, культура.
88. Антропологічний склад українського народу: загальна характеристика.
89. Північна антропологічна зона України.
90. Центральна антропологічна зона України.
91. Західна антропологічна зона України.
92. Південна антропологічна зона України.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев В. П.* Становление человечества. — М.: Изд-во полит. лит., 1984.
2. *Алексеев В. П.* Географические очаги формирования человеческих рас. — М.: Мысль, 1985.
3. *Алексеев В. П.* Историческая антропология и этногенез. — М.: Наука, 1989.
4. *Алексеев В. П., Дебец Г. Ф.* Краниометрия: Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1964.
5. *Алексеева Т. И.* Географическая среда и биология человека. — М.: Мысль, 1973.
6. *Антропология на пороге III тысячелетия.* — М., 2003. — Т. 1, 2.
7. *Бунак В. В.* Род Номо, его возникновение и последующая эволюция. — М.: Наука, 1980.
8. *Вишневский Б. Н.* Естественная история человека (Очерк истории развития антропологии) // Вселенная и человечество. — Л., 1928. — Кн. 6.

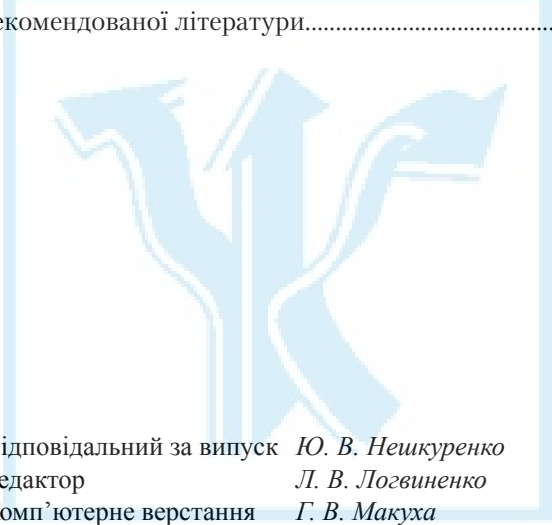
9. *Восточные славяне. Антропология и этническая история.* — М.: Науч. мир, 1999.
10. *Герасимов М. М.* Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) // Труды Института этнографии АН СССР. Нов. серия. — М.: Изд-во АН СССР, 1955. — Т. 28.
11. *Гинзбург В. В.* Элементы антропологии для медиков. — Л.: Гос. изд-во мед. лит., 1963.
12. *Гладкова Т. С.* Кожные узоры кисти и стопы обезьяны и человека. — М.: Наука, 1966.
13. *Данилова Е. И.* Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа. — К., 1971.
14. *Джохансон Д., Иди М.* Люси: Истоки рода человеческого. — М., 1984.
15. *Дубинин Н. П., Шевченко Ю. Г.* Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. — М.: Наука, 1976.
16. *Дяченко В. Д.* Антропологічний склад українського народу. — К.: Наук. думка, 1965.
17. *Зубов В. В.* Одонтология: Методика антропологических исследований. — М.: Наука, 1968.
18. *Зубов А. А.* Палеоантропологическая родословная человека. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.
19. *Елинек Я.* Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. — Прага: Артия, 1982.
20. *Костебл Дж.* Неандертальцы. — М.: Мир, 1978.
21. *Левонтин Р.* Человеческая индивидуальность: наследственность и среда. — М.: Издат. группа “Прогресс — Универс”, 1993.
22. *Морфология человека: Учеб. пособие / Под ред. Б. А. Никитюка и В. П. Чтецова.* — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1983.
23. *Расы и общество.* — М.: Наука, 1982.
24. *Розинский Я. Я., Левин М. Г.* Основы антропологии. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1955.
25. *Сегеда С.* Основы антропологии. — К.: Либідь, 1995.
26. *Сегеда С.* Антропология. — К.: Либідь, 2001.
27. *Семенов С. А.* Развитие техники в каменном веке. — Л., 1968.
28. *Тгако Л. И., Саливон И. И.* Основы современной антропологии. — Минск: Университетское, 1989.
29. *Уайт Э., Браун Д.* Первые люди. — М.: Мир, 1978.
30. *Халдеева Н. И.* Антропоэстетика. Опыт антропологических исследований. — М.: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.

31. Харрисон Дж., Уайнер Дж., Теннер Дж и др. Биология человека. — М., 1979.
32. Хрисанфова Е. Н., Перевозчиков И. В. Антропология. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1991.
33. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры. — М.: Наука, 1971.
34. *Antropologija* / Pod redakcja A. Malinowskiego i J. Strzalko. — Warszawa — Poznan: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1989.
35. *Chekanowski J.* Człowiek w czasie i przestrzeni. — Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966.
36. *Malinowski A., Wolanski N.* Metody badan w biologii człowieka: Wybor metod antropologicznych. — Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.
37. *Piontek J.* Biologia populacji pradziejowych: Zarys metodyczny. — Poznan: Wydawnictwo naukowe UMP, 1996.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	3
Навчально-тематичний план вивчення дисципліни “Антропологія”	4
Програмний матеріал до вивчення дисципліни “Антропологія”	5
Теми контрольних робіт	16
Питання для самоконтролю.....	18
Список рекомендованої літератури.....	21

Відповідальний за випуск *Ю. В. Нешкуренко*
Редактор *Л. В. Логвиненко*
Комп'ютерне верстання *Г. В. Макуха*

МАУП

Зам. № ВКЦ-2488

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП